

Відгук

**офіційного опонента, доктора історичних наук, професора,
завідувача кафедри історії України та правознавства Дрогобицького
державного педагогічного університету імені Івана Франка Василя
Івановича Ільницького на дисертацію Миколи Степановича Балабана
«Львів під час перших двох тижнів німецько-радянської війни (22.06. –
04.07.1941): мікроісторія насильства», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія
України**

Вивчення проблематики насильства в умовах сучасних викликів набуває особливої актуальності. Визначається вона першочергово як з чисто наукової сторони (тривалий час проблема зазнавала фальсифікацій, мала цілу низку табу, існувало чітке обмеження доступу до джерельних матеріалів), так і практичної (російсько-українська війна XXI ст. виокремлює цілу низку подій, які уже мали місце в історії), а отже, необхідність її дослідження суттєво зростає.

Глибоке вивчення проблеми дає змогу не лише реконструювати хід історичних подій, але й простежити їхній вплив на подальші процеси. Саме тому дисертант спрямував увагу на хронологічно та географічно локальні рамки, досліджуючи події 22 червня – 4 липня 1941 р. у Львові. Цей підхід дозволяє, зійшовши на мікрорівень, зануритися у деталі подій, вивчити реакцію та взаємодію різних груп населення. Окрім того автор, проаналізувавши здобутки сучасної історіографії, врахувавши новітні методологічні напрацювання, відходить від традиційних підходів та пропонує нове розуміння насильства у Львові, розширює горизонти дослідження, концентрується на різних аспектах насильства, їхніх взаємозв'язках і впливу на суспільство.

Структура дисертаційної роботи Миколи Степановича Балабана не викликає принципових заперечень, виглядає достатньо чіткою та продуманою. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів (17 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (217 позицій).

У «Вступі» (с. 16–22) здобувач сформулював обов'язкові атрибути кваліфікаційної роботи такого рівня: обґрунтування теми, мету і завдання, об'єкт, предмет, хронологічні та географічні рамки, методи дослідження, наукову новизну, практичне значення, апробацію результатів. Зокрема, основні результати дослідження апробовані на шести міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях та у семи публікаціях у вітчизняних і зарубіжних виданнях, зокрема 2 – розділи у колективних монографіях, 2 статті в іноземних наукових виданнях, 1 – у виданні, яке входить до переліку фахових наукових видань та 2 статті, які додатково відображають результати дисертаційної роботи.

Перший розділ «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження» складається із двох підрозділів (1.1. Історіографія

(с. 23–35); 1.2. Джерельна база дослідження та методологія (с. 36–43)), у яких автор характеризує обов'язкові компоненти дисертаційної праці – історіографію, джерельну базу та методологію (с. 23–46).

У першому параграфі «Історіографія» дисертант наголошує на фрагментованості наявних праць та виділяє три тематично-хронологічні блоки: 1) загальне замовчування цих подій у роботах істориків комуністичного табору; 2) тематично розділені наративи на Заході часів Холодної війни та у Центрально-Східній Європі після «падіння комунізму» (Петро Мірчук, Володимир Косик, Ярослав Дашкевич, Іван Патриляк, Філіп Фрідман, Еліях Йонес, Дітер Поль, Іван-Павло Химка, Зигмунт Альберт, Гжегож Грицюк, Дітер Шенк, Андрій Боляновський); 3) найновіші наукові праці, які демонструють інтегрований підхід і пробують розглядати події масового насильства 22 червня – 4 липня 1941 р. у Львові у їхньому складному і суперечливому зв'язку (Кай Штруве, Крістофер Мік та Ольга Гнатюк, Тімоті Снайдер, Ярослав Грицак). При цьому автор виділяє ще й окрему групу праць, які хоч і не мають прямого стосунку до теми, але розкривають важливі концептуальні та методологічні підходи для дослідження окресленої проблеми.

У параграфі «1.2. Джерельна база дослідження та методологія» (с. 36–43) автор опрацював значний джерельний матеріал, який поділив за походженням на дві групи: 1) офіційні документи, які постали внаслідок діяльності державних структур й ОУН: накази, донесення, звіти, повідомлення та протоколи допитів; 2) джерела особового походження: щоденники та спогади.

При цьому автор ще й додатково поділяє за місцем зберігання першу групу на дві підгрупи *українські* (Державний архів Львівської області, Галузевий державний архів Служби безпеки України, Центральний державний архів громадських об'єднань України) та *німецькі* (Військовий архів (м. Фрайбург), Відділення федерального архіву Берлін – Ліхтерфельде, Центральний офіс Державної адміністрації юстиції з розслідування нацистських злочинів). Щодо документів із українських архівних установ автор пропонує їхнє прискіпливіше прочитання (с. 36), натомість більшість документів з німецьких архівних установ вперше вводиться до наукового обігу. Зокрема, карти, фотографії та особисті справи військовослужбовців, щоденники, щоденні й погодинні описи дій підрозділів у складі дивізій, їхні бойові дії, обставини, географічні локації та дороги, якими рухалися підрозділи, повідомлення розвідки, накази командування, схеми боїв, матеріали розслідувань, розпочатих у різні роки, у т. ч. допити свідків і підозрюваних, а також вирізки публікацій, висновки слідчих комісій, листування з родичами жертв та іноземними інституціями тощо (с. 36–37). Водночас М. Балабан з'ясував недбалість / неточність попередників Йонеса Еліяху, Дітріха Шенка при описі участі організованих українських збройних формувань у «В'язничній акції» та погромах. Зокрема, вони покликаються лише на одну й ту саму теку відділення німецького архіву в Людвізбурзі, проте дисертанту не вдалося знайти цю теку у вказаному архіві, тому він взагалі ставить під сумнів її існування.

Другу групу джерел, его-документи, автор поділив на опубліковані та неопубліковані спогади, щоденники, свідчення. Передовсім неопубліковані зберігаються в архіві Ізраїльського національного меморіалу Катастрофи та

Героїзму «Яд Вашем», Єврейського історичного інституту у Варшаві. Дисертант свідомо підкреслює, що більшість его-документів «тісно пов'язані з ідентичністю їхніх авторів і відображають, відповідно, польський, єврейський та український національний наративи» (с. 38). Ці матеріали радше «інтерпретують реальність відповідно до пережитого досвіду, а тому мають братися до уваги, передусім, із цієї перспективи» (с. 39).

У методологічному плані дисертант послуговувався працями відомих істориків, соціологів, антропологів, які досліджували масове насильство (Чарльз Тіллі, Петер Вальдман, Еккарт Ціммерман, Дональд Горовіц, Рауль Гільберг, Петер Імбуш).

Важливим для такого типу досліджень є термінологічний апарат. Зокрема, у роботі подаються визначення термінів «державний тероризм», «політичне насильство», «колективне насильство», «погром», «погромна атмосфера», «інформаційна асиметрія». М. Балабан уважає, що у досліджуваній ним період відбулися усі види насильства (війна, державний тероризм, політичне насильство, колективне насильство, погром), і вони вписуються у концепт «криваві землі» як зони боротьби двох тоталітарних імперій з підвищеною концентрацією актів масового насильства» (с. 43).

У другому розділі дисертації **«Передісторія: масове насильство у Львові з-перед літа 1941 р.»**, який складається з трьох підрозділів (2.1. Насильство у Львові перед Другою світовою війною (с. 47–54); 2.2. Лінії конфліктів (с. 55–63); 2.3. Радянізація Львова та міжнаціональні стосунки у 1939–1941 р. (с. 63–74)), М. Балабан розглядає передумови формування основних ліній конфліктів (с. 47–77).

Із історичної ретроспективи здобувач розглядає польсько-українські, польсько-єврейські та єврейсько-українські відносини. При цьому відзначає, що із найрадикальніших представників національних громад міста переважала студентська та шкільна молодь, народжена напередодні або у час Першої світової війни, для яких війна та повоєнне насильство стали досвідом. Саме через це, автор пояснює, що ця частина не хотіла миритися з наявним станом речей і більше тяжіла до нелегальної боротьби, насильства. М. Балабан пише, що старші освічені верстви, хоча належали до різних національностей та перебували в різних політичних партіях, здебільшого вміли знайти спільну мову і вихід із конфлікту. Водночас автор наголошує, що на ці відносини суттєвий вплив мав міжнародний фактор – становлення тоталітарних режимів 1930-х рр. у СРСР та Німеччині. Тобто у той чи той спосіб молодь переймала тоталітарну ідеологію та практику тоталітарних рухів (с. 61).

Автор пише також і про виняткову фрагментованість політичного міського простору, де головним критерієм поділу стала національна приналежність (с. 62). Він стверджує, що в умовах бурхливого міжвоєнного періоду у публічному просторі Львова не було актів державного насильства чи масштабних терористичних актів, а національні спільноти продовжували розвиватися. Пояснює це тим, що основну роль у цих громадах відігравали традиційні авторитети – лідери релігійних общин, депутати сейму, редактори газет, організатори економічних об'єднань тощо, які виступали «арбітрами» й «акторами-інгібіторами насильства» (с. 63).

Здобувач наголошує на суттєвому (практично вдвічі) збільшенні чисельності мешканців Львова (в основному євреїв, біженців із польських територій та СРСР, українців із УРСР та росіян), що вплинуло на стосунки між місцевими групами, зміцнивши серед неєвреїв антиєврейський стереотип «жидокомуни» (с. 64). Із першою радянською окупацією з'явилася група «азіатів», тим самим зміцнювався стереотип серед місцевих львів'ян про «азійський характер» радянської влади (с. 65). При цьому зменшилася частка місцевого населення як через прибуття цих нових груп, так і через масові репресії.

У період першої радянської окупації М. Балабан наголошує на характерних особливостях – замкнутість усіх трьох національних громад, групування за етнічним принципом, створення відповідних груп спротиву, ліквідація традиційних економічних еліт через швидку націоналізацію приватної власності, руйнація міжвоєнних політичних, правових, традиційних економічних та культурних інститутів, закриття традиційних періодичних видань і введення офіційних радянських інформаційно-пропагандистських видань (із обов'язковими термінами «ворог» і «боротьба»), інструменталізація національних стереотипів, посилення протистояння, колаборація, яка стала загальним явищем та охоплювала усі без винятку національні групи, формування окремих національних рухів опору, керівники яких не змогли сформувати спільну платформу або бодай налагодити мінімальну співпрацю (через непорозуміння і антагонізми серед різних національних груп та політичних партій), ліквідація традиційних форм міжгрупової комунікації, однак продовження внутрішньогрупових комунікацій, їхнє замикання на собі. Автор ознайомлює із основними антирадянськими організаціями «Союз збройної боротьби» (СЗБ), «ГаШомер ГаЦаїр» (Ha Szomer Ha-Cair) та Організація українських націоналістів (ОУН) (с. 72–74).

Включення Західної України до складу УРСР супроводжувалося радикальною українізацією Львова. Зокрема багато громадських обов'язків почали виконувати українці, хоча це й були другорядні ролі. При цьому ставилася мета послабити вплив українських націоналістів (с. 66).

Простежується чітка думка дисертанта, що наслідком радянської політики у Львові було свідоме посилення недовіри між різними національними групами, інструменталізація національних стереотипів («Поляків переважно засуджували за «контрреволюційну діяльність на службі буржуазії», українців – як націоналістів, а євреїв – як «спекулянтів»») (с. 69). У такий спосіб за два роки окупації радянська адміністрація зуміла довести стосунки між національними громадами міста до крайнього ступеня напруги, підозри, недовіри, хоч і траплялися окремі випадки солідарності (с. 70).

Третій розділ **«Війна та радянське насильство»** (с. 78–116), присвячений висвітленню короткого періоду початку німецько-радянської війни та основних актів насильства у цей час, складається із п'яти підрозділів (3.1. Радянські силові відомства у Львові та початок війни (с. 79–86); 3.2. Повстання українських націоналістів (с. 86–90); 3.3. Паніка охорони тюрем та спроба втечі частини в'язнів (с. 91–99); 3.4. Масові розстріли в'язнів (с. 99–105); 3.5. Повернення радянського контролю над Львовом (с. 105–113)).

Загальну ситуацію за кілька днів до нападу Німеччини на СРСР М. Балабан характеризує неоднозначністю – з одного боку, радянські силові органи, які почали активно готуватися до війни з Німеччиною, «розбудовували прикордонні укріплення, до військових частин прибувала нова техніка, очищувалася вся прикордонна територія від «неблагодійних елементів», натомість з іншого, автор фактично констатує, що до останнього дня не відчувалася зависла в повітрі загроза нападу» (с. 79). У переддень та на початку німецько-радянської війни здобувач виділяє три напрями дії (за виконавцями): дії армійських підрозділів РСЧА, підрозділів управління прикордонних і внутрішніх військ НКВС, міських чиновників та партноменклатури, що підтримувала життєдіяльність міських служб і державного апарату (с. 80). Водночас цей часовий проміжок характеризувався відсутністю офіційної інформації про початок війни, практикою арештів будь-яких підозрілих людей на вулиці та їхнє термінове етапування до міських в'язниць, бомбардування німецькою авіацією Львова і початком розстрілів у тюрмах (22 червня) (с. 81, 82, 83, 86).

Розглядає здобувачі проблему розгортання масового антирадянського повстання, організованого ОУН(б). При цьому робота у військовому архіві Вермахту дала аргументовану підставу стверджувати, що німецька розвідка такі дії ОУН(б) не контролювала та не координувала, хоч і могла їх стимулювати (с. 86). Спростовує також подану в радянських армійських звітах інформацію про участь «німецьких диверсантів парашутистів» (с. 87). Досить детально розглядає початок активних бойових дій українських націоналістів у Львові (24 червня), наголошуючи при цьому на поширенні панічних настроїв серед радянських силовиків. На думку здобувача бойові дії груп націоналістів все ж свідчать про відносно незначні можливості, оскільки вони не були «здатні закріпитися на якійсь території або ряду будинків та відбивати атаки, радянські підрозділи навіть в умовах паніки мали достатньо високі можливості щодо контролю над містом» (с. 89).

Автор опрацював досить багато спогадів ув'язнених про ті події у тюрмах (тюрми № 1, № 2, № 3, № 4 (с. 92, 93). При цьому встановив, що розстрілу піддавалася певна чітко окреслена категорія: політичні вороги радянської влади незалежно від національної приналежності – українці, поляки, євреї (хоча через повстання саме українці становили переважну більшість вбитих, також розстрілювали осіб, арештованих на вулицях міста від початку війни) (с. 104), другою категорією ув'язнених були побутові злочинці (підлягали звільненню) (с. 99), третя категорія ув'язнених – перебіжчики, котрі за завданням слідчої частини та 2 відділу НКДБ мали бути етаповані у східні області СРСР (с. 100).

Автор спростовує тезу, що масові розстріли в'язнів НКВС у Львові провели через швидкий наступ німців і неможливість їхньої евакуації на схід. Водночас наголошує, що розстріли мали систематичний, а не спонтанний характер (с. 109). Вважаємо важливими і узагальнення здобувача, який за теоретичною типологією характеризує розстріли в тюрмах НКВС як поєднання державного тероризму та політичного насильства (с. 116).

У четвертому розділі «**Антиєврейське насильство**» (с. 117–185), який складається із шести підрозділів (4.1. Актори насильства (с. 117–134);

4.2. Битва за Львів 29–30 червня 1941 року (с. 134–145); 4.3. Полишені в'язниці (с. 145–150); 4.4. Три вітки / групи ОУН(б) – прибуття, дії, координація (с. 150–162); 4.5. Погром (с. 162–177); 4.6. Простір насильства (с. 177–183)), автор простежує основні складові антиєврейського насильства.

При цьому аналізує структуру, завдання та напрями діяльності «Пункту Абверу Краків», керівної похідної групи ОУН, підрозділу «Нахтігаль». Зокрема автор встановив, що в німецьких військових документах не згадуються прізвища українців-офіцерів, а лише німці. Окрім того, на основі вивчення фотосвітлин бійців «Нахтігалью» у військовій формі (червень-липень 1941 р.) наголошує, що запропоноване ОУН керівництво (Р. Шухевич, О. Луцький, Ю. Лопатинський та інші) не мали офіцерських відзнак на уніформі Вермахту (с. 132). Саме тому автор пише, що на чолі кожної компанії підрозділу «Нахтігаль» були німецькі офіцери, які віддавали накази та несли відповідальність за дії підпорядкованих бойових одиниць (с. 133).

Також М. Балабан стверджує, що попри наявність у звітах керівної похідної групи ОУН антисемітських висловлювань, у місцях, де вона працювала, йому не вдалося знайти доказів антиєврейського насильства (с. 129).

Автор спростовує тезу про те, що радянська адміністрація покинула Львів у суботу 28 червня (с. 137), детально, фактично похвилинно реконструюючи його захоплення і наголошує, що вранці 30 червня 1941 р. місто повністю перебувало під контролем Вермахту (с. 142). Тим самим спростовує поширені в історіографії дві основні тези (перша про контроль 29–30 червня Львова українськими націоналістами та друга про кількадедне безвладдя у Львові (с. 143).

Детально з'ясовує наявність у тюрмах покалічених і замордованих тіл жінок та дітей (з'ясовує, чи це були лише чутки?), вивчає також контраверсії довкола питання, хто саме калічив тіла (тюремники НКВС, чи українці, щоб показати злочини більшовиків)?

Досить докладно проаналізовано і початок створення української народної міліції 30 червня. Виокремлюючи основні характерні ознаки: створення міліції відбувалася силами місцевих активістів ОУН (б) до приходу Керівної похідної групи; процес створення мав хаотичний, поспішний та мало організований характер; до лав міліціонерів записувалася переважно студентська молодь, без жодної додаткової перевірки; добровольцям не видавали посвідчень, єдиною ознакою приналежності до поліції була синьо-жовта пов'язка на рукаві (с. 154–155). Автор стверджує, що мотивація до активної співпраці з німцями не лише представників ОУН (б), а й ширшого кола української інтелігенції мала радше ситуативний та утилітарний характер, ніж ідеологічний (с. 157). У дисертанта не викликає сумнівів і у щирому бажанні Ярослава Стецька та його оточення боротися за відновлення Української держави (с. 157).

Здобувач показує крайнє напруження між поляками, євреями та українцями у Львові перед зайняттям міста німцями, розрив зовнішніх міжнаціональних комунікацій (страх двох перших груп у можливому погромі з боку третьої), очікування швидкого приходу німців, інтенсивний обмін інформацією всередині кожної з національних спільнот та навпаки низький між

етнічними групами, формування «погромної атмосфери», неможливість ідентифікувати конкретного винного у вчиненні будь-якого інциденту, а відтак покарання падає на цілу групу (с. 163–164).

У роботі автор наголошує, що масове антиєврейське насильство у Львові відбулося 1 липня 1941 р., на цей час ситуація у місті була повністю контрольована Вермахтом (с. 165). При цьому виділяє три етапи: 1) витягування / зганяння євреїв на примусові роботи; 2) транспортування невеликими пішими колонами в супроводі поліції до місць проведення примусових робіт (до цього етапу також можна віднести примусові роботи на вулицях міста: підмітання, «миття» вулиць, збирання скла та інші); 3) насильство на подвір'ях в'язниць (с. 166). При цьому доводить, що усі етапи були відмінні за особливостями, динамікою насильства, жорстокістю, простором (с. 166).

Припускає дисертант і те, що окремі працівники радянської міліції домовлялися з новими силовиками та продовжували роботу у міліції (споровши радянську символіку з уніформи) (с. 168). Не знайшов автор у свідченнях євреїв інформації, що на першому етапі насильства їхні сусіди – поляки чи українці, спеціально здавали їх міліції або виганяли на примусові роботи (с. 168).

Хочемо відзначити і основні висновки, до яких прийшов здобувач у процесі підготовки дисертаційного дослідження. Він, зокрема, встановив таке: «акція з організованого витягування з домів і зганяння євреїв до примусових робіт на очах у решти місцевого населення і стали прикладом публічного насильства, що запустив погром» (с. 169); «ні самі українські міліціонери як особи, ні комісаріат як місце не були джерелом або місцем насильства над євреями» (с. 170); «закономірність експонентного росту насильства з боку місцевих мешканців (українців і поляків) в залежності від близькості до тюрем» (с. 170); «відсутність свідчень про стрільбу з вогнепальної зброї з боку української міліції на жодному з етапів антиєврейського насильства» (с. 175); «міліція зводила групи євреїв до тюрем, але не знаходимо свідчень про її спеціальну роль на самих подвір'ях. ... Власне, лише для третього етапу були характерні вбивства від куль, які, за свідченнями, здійснюють виключно німці» (с. 179); відсутність «у джерелах натяків на організаційну ініціативу погрому серед листування членів Керівної похідної групи. ... в населених пунктах, якими переходила група Стецька (організовувала владу та міліцію), не було зафіксовано антиєврейського насильства, – ні спонтанного, ні організованого» (с. 181); «мотивація місцевого населення брати участь в антиєврейському насильстві базувалася саме на сприйнятті ідеї «юдео-більшевизму», а також спробах помститися за всі образи (уявні й справжні) чітко промаркованій групі людей, яких ведуть центральними вулицями на примусові роботи» (с. 183); «відсутністю свідчень про участь сусідів або знайомих у зганянні євреїв на примусові роботи, побитті та інших формах насильства» (с. 183).

П'ятий розділ «Антипольське насильство» (с. 186–206), складається із чотирьох підрозділів (5.1. Прибуття айнзацгруп (с. 186–190); 5.2. Польські професори (с. 191–198); 5.3. Участь українців (с. 198–201); 5.4. Страта професорів (с. 202–204)) та розкриває основні складові антипольського насильства.

Зокрема, розкривається питання прибуття та розміщення німецьких силових органів «Поліції безпеки» (гестапо, кримінальна поліція), служби безпеки, цільової команди спеціального призначення, підрозділів айнзацгрупи «В» (с. 186–187).

Автор з'ясував, що «поліція СД слідувала за подіями політичного характеру в підрадянському Львові» (с. 195); «українська міліція Львова виконувала функцію «продовжених рук» для німецьких силових структур. ... уточнення адрес, безпосередні затримання, арешти чи захоплення осіб ... українці були перекладачами у командах або в окремих офіцерів гестапо та вермахту» (с. 201); «нацисти не обмежували себе переслідуванням і вбивством опонентів режиму чи інших визначених ворогами груп, але прагнули залякати, тероризувати та розладнати суспільну групу за допомогою викрадень, «зниклих» людей, жорстоких тортур і калічення» (с. 206).

М. Балабан заперечує поширену думку, що українці-студенти могли скласти та передати список поляків, яких варто було знищити. У результаті пошукової роботи автору не вдалося знайти жодного факту, що слугував би підтвердженням участі українців в укладанні списків у Кракові (с. 198). Натомість він наголошує, що німці завчасно розробляли польських суспільно-політичних діячів, і саме тому мали інформацію про польських науковців, які співпрацювали із СРСР (с. 202). Акцентування потребує також думка, що вбивство польських професорів у Львові повністю вписується у концепцію державного тероризму (с. 206). Чітко наголошує М. Балабан, що саме німці перенесли на окуповані території пацифікаційну акцію, спрямовану проти польської еліти (с. 203).

Отримані результати дисертаційного дослідження мають можливості для широкого практичного застосування. По-перше, їх можна використати при розробленні методичної літератури та проведенні наукових досліджень з історії Другої світової війни, тоталітарних режимів та масового насильства. По-друге, при розробці та викладанні спецкурсів у закладах вищої освіти. По-третє, при розробці та реалізації публічної дипломатії України.

Список використаних джерел (с. 214–232) автор класифікував на **I архівні джерела** (Архів Центру дослідження визвольного Руху, м. Львів, Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України, м. Київ, Державний архів Львівської області, м. Львів, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ, Центральний державний історичний архів України у м. Львів, Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau, Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde, Bundesarchiv, Ludwigsburg, Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, Warszawa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław); **II опубліковані документи і матеріали**; **III мемуарна література**; **IV періодика та публіцистика**, **V наукова література**.

Основні результати дисертаційного дослідження і положення, що виносяться на захист, викладені у прикінцевих висновках (с. 207–213). Загальні висновки дисертації відповідають меті та завданням, які у ній визначені. Положення роботи, її фактичний матеріал та висновки мають не лише теоретичне, але й практичне значення. Наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях свідчать про наукову самостійність

автора. Важливим є виділення спільних і відмінних рис для підрадянського та піднімецького насильства – *спрямованість проти кількох груп, виокремленні виконавців насильства* (с. 211). Водночас автор дійшов висновку, що попри міжнаціональну напругу, місцеве суспільство не мало ані ресурсів, ані можливостей розгорнути масове насильство. Натомість трансформація у «суспільство масового насильства» відбулася передовсім через бруталізацію війною (с. 213).

Відзначаючи здобутки автора в опрацюванні обраної теми, все ж вважаємо за потрібне висловити деякі зауваження та рекомендації.

1. Уважаємо за доцільне розширити перелік складових частин предмета дисертаційної роботи, які реально розкриваються у ній («Предметом дисертаційної роботи є акти масового насильства у Львові між 22 червня та 4 липня 1941 р.») (с. 19).

2. Потребує корекції подана у роботі інформація про депортації (с. 65). Зокрема, було чотири хвилі депортацій (перша – лютий 1940 р.; друга – квітень 1940 р.; третя – червень 1940 р.; четверта – травень 1941 р.). Також потребує пояснення та уточнення цифра щодо близько 8,5 тис. осіб, депортованих у 1939–1941 рр.

3. Дискусійною є й думка автора, що терор радянських силових органів був викликаний початком організованого ОУН(б) антирадянського повстання. Оскільки радянські репресивно-каральні органи уже на 1941 р. мали дуже детальну інформацію (справи-формуляри за 1940–1941 рр. дають підставу про це стверджувати) про підготовку та й конкретні антирадянські дії, про потенційну опозицію, і у перші дні німецько-радянської війни їх арештовували та розстрілювали не тільки у Львові, але й в інших населених пунктах Західної України.

4. Доцільно було б згадати і про радянські репресії проти церкви (наприклад, наявні справи-формуляри на католицьких і греко-католицьких священників), а також про судові процеси над українцями, поляками та євреями.

5. Автор дуже часто у роботі вживає прізвища без ініціалу чи повного імені (с. 124, 153 та ін.). У роботі трапляються помилкові написання прізвищ (не Євгена Врецьолу, а Євгена Врецьону (с. 152), не Василь Охримович, а Василь Охримович (с. 155), Авраама Голдберга, а Авраама Гольдберга (с. 170), не Задерецького, а Задерецького (с. 186), не Ладау, а Ландау (с. 192).

6. У тексті трапляються окремі граматичні та стилістичні помилки (с. 5, 15, 17, 20, 23, 24, 53, 110 та ін.). Неправильні написання усталених визначень («Німецько-Радянської війни», «другої світової війни»). Згадані у тексті псевда доцільно брати у лапки чи дужки. Неправильне вживання визначень, наприклад, «З усіх трьох національних спротивів радянському режимові напередодні німецького нападу на СРСР найактивнішим був український, при цьому не весь, а його найекстремальніше (революційно-бандерівське) крило» (с. 74). Мабуть не «найекстремальніше», а найрадикальніше. У роботі присутні пусті сторінки (с. 22, 75, 114, 139, 184, 205) та, наприклад, зайве речення, подане у змісті (с. 15).

7. У майбутній роботі можна було б проаналізувати етнічний склад радянських силових органів на основі штатних розписів кадрів.

Проте висловлені зауваження та побажання можуть бути враховані в подальшій науковій роботі дисертанта.

Дисертація М. С. Балабана “Львів під час перших двох тижнів німецько-радянської війни (22.06.–04.07.1941): мікроісторія насильства” виконана на достатньому науково-теоретичному рівні, має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для історичної науки та практики, за структурою, змістом відповідає вимогам “Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., а її автор заслуговує присудження наукового кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

